

A magyar nyelvtörténet korszakolásához

1. A nyelvtörténeti korszakok zártak — a mindenkori utolsó kivételével. Az időrendben utolsó korszaknak csak nyitó határköve, kezdete ismert, lezáródása nem. Tudvalevő, hogy bizonyos történelmi események, nagy társadalmi fordulatok, kultúraváltások már a szinkroniából nézve előrevetíthetnek nagy mérvű nyelvi változásokat, így akár új (al)korszakok kezdetét is. De mert a társadalmi változások nem prognosztizálhatók hosszabb távra, egy-egy nyelvtörténeti korszak végét, s ami ezzel egy: az újabbnak a kezdetét is csak utólag lehet megállapítani. Akkor, amikor már megvan az az időbeli távlat, amely a bekövetkezett s az adott történelmi eseménnyel összefüggő nyelvi-nyelvhasználati változások tényével viszszaemlékezőleg igazolja az új korszakhatár meghúzásának szükségességét.

Az újmagyar kor 1772-vel kezdődik és napjainkig is tart. De vajon nem szorul-e korszakolási szempontból felülvizsgálatra ez a kor? Azért kell fölvetnünk a kérdést, mert a XX. század politikai, kulturális, tudományos-technikai és nyelvhasználati változásai, illetőleg a magyarsággal kapcsolatos és a nyelvére is kiható politikai és társadalmi események — úgy tűnik — egyre sürgetőbben ezt követelik. PUSZTAI FERENC „A XX. század műveltségváltásai és nyelvi változásai” című kitűnő tanulmányában egyértelműen foglalt állást: „A XX. századi magyar nyelvi változások a század végére egységes képpé, tendenciát kirajzoló képpé állnak össze ... Az a történet érkezett századunkban fordulóponthoz, amely a nyelvi egységesülés története, mert ... fő tényezői — különböző okokból, de — egyszerre vannak átalakulóban” (MNY. 2000: 386).

A nyelvtörténeti korszakolás elvi és gyakorlati kérdései természetesen nem csak nálunk bukkannak föl. A németre vonatkozólag például H. EGGERS 1962-ben vetette föl a kérdést: vajon újfelméletül beszélünk ma még? („Sprechen wir heute noch 'Neuhochdeutsch'”: Studium generale 15: 49; a német nyelvtörténet korszakolásával kapcsolatos kérdésekre I. W. SCHMIDT szerk., Geschichte der deutschen Sprache. 1969. 62—4 és P. VON POLENZ, Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band III, 1999. 5—9).

Tudjuk: a nyelvtörténeti korszakolásnak, amely mindig gyakorlati célokat követ, elvi alapja az a fölismerés, hogy a nyelvek életét alapvetően az őket hordozó közösségek sorsa, helyzete határozza meg. Ezzel kapcsolatban két nyelvtudományi axiómát érdemes emlékezetbe idéznünk: a) nyelv és társadalom egymást föltételező módon függ össze, b) a nyelvhasználat mindig kettős beágyazottságú: a nyelvi rendszer és az adott társadalmi összefüggéshálózat kettősségében él. Ebből az következik, hogy a nyelveket hordozó közösségek társadalmi (geopolitikai, gazdasági, jogi, kulturális, demográfiai stb.) adottságaiban bekövetkező fontosabb változások mélyreható és széles körű változásokat indukálnak-indukálhatnak előbb a nyelvek helyzetében, és/majd használatában, később pedig állapotában. Ezért célszerű egy-egy nyelvtörténeti korszak kez-

detéül a nyelvközösség élete szempontjából meghatározó jelentőségű történelmi eseményt tekinteni, amelynek következményei számottevően befolyásolják a közösség anyanyelvi nyelvhasználatát. Megjegyzés: a jelen tanulmányban a magyar nyelvtörténet általános korszakolásának némely kérdésével foglalkozom csupán, az egyes nyelvváltozat-típusok történetének korszakolásával (a nyelvjárásokra vonatkozólag l. BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. Bp., 1957. 60—1) nem. Ez azt jelenti, hogy minden nyelvváltozatra, mindegyik nyelvi szintre s a nyelvközösség egészének az anyanyelvi nyelvhasználatára figyelemmel vagyunk.

BENKŐ LORÁND a nyelvtörténeti korszakolás elvi-módszertani kérdéseit tárgyaló fontos összefoglaló tanulmányában (A magyar nyelvtörténet korszakolásáról: MNy. 1964: 137—45) írja: „A nyelvtudomány szempontjából természetesen e történeti események nem mint ilyenek fontosak, hanem a nyelvünk életére tett igen sokrétű és számottevő hatásuk folytán, mely akár közvetlenebb, akár közvetettebb módon érvényesült, de mindenesetre a nyelvtudománytól jól kitapinthatóan. E történeti események persze csupán elindítói, lehetővé tevői voltak a nyelvi folyamatoknak, melyeknek tehát csak a kezdetét jelölik, nem lefolyásuk menetét vagy éppen végét ... A történeti események nyelvi hatásait legjobban és legközvetlenebbül a nyelvtípusok közti és funkcionális helyzetének a változásai mutatják” (i. m. 143). BENKŐ hangsúlyozza, hogy a nyelvtörténet korszakolásában a legfontosabb szerep a nyelv „külső” történetének jut, s hogy a nyelv egésze (mindegyik nyelvváltozat és mindegyik szint), illetőleg minél több tényező figyelembevétele szükséges (i. m. 142—3; a vonatkozó további irodalomra l. BÁRCZI in: BENKŐ LORÁND szerk., A magyar nyelv története. Bp., 1967. 19; HARMATTA JÁNOS in: KOVÁCS LÁSZLÓ, VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., Honfoglalás és nyelvészet. Bp., 1997. 17).

Természetes, hogy a bevezetőben fölített kérdés megválaszolásához a — nyelvhasználatot társadalmi összefüggésében vizsgáló — szociolingvisztikát és fogalmi apparátusát föl kell használnunk. A már említett nyelvészeti axiómákra támaszkodva két nagy tényezőcsoport vizsgálatára helyezem a hangsúlyt. Ezek pedig: 1. A magyar nyelv tág értelemben vett nyelvpolitikai helyzete, 2. A magyar nyelv állapotában megmutatkozó fontosabb változások. Ennek szellemében fogant kérdéseink: 1. Milyen jelentős változásokról tudunk, amelyek a magyarság sorsában, ebből következően pedig a magyar nyelv helyzetében hoztak olyan módosulásokat, amelyeknek nyelvhasználati következményei ma már nyilvánvalóak? 2. Melyek a magyarság életében a XX. században bekövetkezett, illetőleg zajló azon események, folyamatok, amelyeknek igazolhatóan számottevő a nyelvbefolyásoló szerepük? 3. Alkalmasak-e az említett tények arra, hogy a magyar nyelv utóbbi két évszázada története korszakolásának módosítását javasoljuk? Mert csak a változtatás kedvéért változtatni természetesen nem érdemes, ha azonban a tények ezt követelik, akkor változtatni kell akkor is, ha átmenetileg terminológiai bizonytalanság lép föl.

Mivel jól ismert tényekről van szó, ezúttal elegendő a vonatkozó fontosabb eseményeknek s nyelvhasználati következményeiknek az összefoglaló említése. Bizvást eltekinthetünk ez esetben a részletes szakirodalmi hivatkozásoktól is (politika- és társadalomtörténet, nyelvtudomány). Csak azokról a nyelvhasználatot számottevően befolyásoló, 1920 utáni fontosabb tényezőkről lesz szó, amelyek a magyar nyelvközösség és nyelv 1920 előtti helyzetétől és állapotától szignifikánsan eltérnek (az évszámra vonatkozó megokolást l. alább).

2. Az 1920 utáni időszak magyar nyelvtörténetét befolyásoló két legfontosabb tényező-együttes közül az egyik globális. Ez az egyre szélesülő, erősödő, s a minden európai (sőt nem csak európai) közösséget és nyelvet kezdettől befolyásoló általános tudományos-technikai fejlődés, illetőleg informatikai forradalom (rádió, televízió, telefon, szá-

mitógép stb.), a vele összefüggő, illetőleg járó nagyfokú társadalmi mobilitás és globalizáció általában véve. A másik speciális és lokális, bár nem minden részletében egyedi. Ez a magyarság történelmének nemzetközi tényezőktől meghatározott, több szempontból súlyosan negatív alakulása, Trianonnal, ideológia- és rendszerváltásokkal, a társadalom radikális átalakításával-átalakulásával. Mindkettő számos nyelvi-nyelvhasználati következménnyel járt és jár.

3. A nyelvpolitikai helyzet. — A magyarság a honfoglalástól fogva nagyjából-egészéből egy országban, illetőleg — még ha nem is ritkán idegen hatalmaktól részben megszállva — saját államában, a történelmi Magyarországon élt. Nyelve 1844-ben vált az ország hivatalos nyelvévé. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátummal (1920. VI. 4.) az addigiaktól merőben eltérő helyzet állt elő: a Kárpát-medencei magyarság mintegy harmada helyén maradvá kényszerült más államokba, illetőleg került idegen államnyelvek — különböző politikai és adminisztratív eszközökkel elősegített — kiterjeszkedő hatása alá. A magyarságot két nagy tömbre szakították szét (az emigráns magyarságot most figyelmen kívül hagyva): a magyarországra és az őshonos Kárpát-medencei kisebbségi tömbre. Nyilvánvaló, hogy a magyarországi és a kisebbségi (őshonos) magyarok anyanyelvi nyelvhasználati különbségei számottevő részben az eltérő államisággal s az ebből következő anyanyelvhasználati korlátozottságokkal, illetőleg a mindenkori többségi nyelvnek a hatásával, tehát közvetlenül vagy közvetetten az említett történelmi eseménnyel vannak összefüggésben.

4. A nyelvhasználati helyzet. — Pontokba szedve a következő, a nyelv-közösség tagjainak (döntő) többségét, illetőleg jelentős csoportjait érintő tényeket említem.

1. A XX. század nagy népességmozgásai, a társadalmi mobilitás ugrásszerű megnövekedése, az iskoláztatás föllendülése, a tudományos-technikai, illetőleg informatikai forradalom megteremtette a lehetőséget a nyelvi kommunikáció korábban elképzelhetetlen mennyiségére és intenzitására, illetőleg a különböző nyelvváltozatok, regiszterek és beszédmódok, stílusok egymásra hatására, keveredésére.

2. A kisebbségi magyarság nagy része számára kötelezően természetessé vált az államnyelv bizonyos fokú használata, s ezzel párhuzamosan az anyanyelvi nyelvhasználat térvesztése.

3. Kisebbségi körülmények között diglossziaszerű megoszlás mutatkozik a magyar anyanyelv és az államnyelv vonatkozásában, illetőleg — elsősorban Magyarországon — a köznyelv és a nyelvjárások használatában. Ennek feltételei kisebbségiek esetében az államnyelv (környezetnyelv), nyelvjárási beszélők esetében pedig a köznyelv viszonylag magas fokú ismerete. A diglossziaszerű, tehát funkcionális megoszlást mutató nyelvhasználat (nyilvános beszédhelyzetekben az államnyelv, illetve a köznyelv, familiáris helyzetekben a kisebbségi anyanyelv, illetve a nyelvjárás) tömeges méretű elterjedéséről nagyjából a múlt század hatvanas éveitől beszélhetünk mind a kisebbségiek (kétnyelvűség), mind a magyarországi nyelvjárási beszélők (kettősnyelvűség) esetében.

4. Az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt a társadalmi nyelvváltozatok (tudományos nyelvek, csoportnyelvek, szleng), s lényegesen csökkent a nyelvjárások, sőt az irodalmi nyelv osztályozási szerepe, hatása. A nyelvjárások — nem is olyan régen a beszélők többségének elsődleges nyelvváltozatai — pragmatikai tekintetben az utóbbi fél évszázadban Európa-szerte látványosan visszaszorultak, s a nyilvánosság nyelvhasználati szintereit egyre inkább a köznyelv (vagy annak valamely regionális változata) veszi át tőlük.

5. A kisebbségiek körében növekszik azoknak az aránya, akik anyanyelvüket nem használhatják, nem használják minden beszédhelyzetben és témakörben (főként a nyivá-

nosság meghatározott színterein). Ennek pedig előbb-utóbb funkcionális, idővel pedig strukturális nyelvvesztés szokott a következménye lenni. Az anyanyelv használatának korlátozottsága, illetőleg az államnyelvi tannyelvű általános iskolák gyakoribb választása miatt növekvő számban jelentkezik az anyanyelvi kompetencia több-kevesebb hiánya, amely természetesen nem az adott nyelvnek (ebben az esetben a magyarnak) a hiánya, hanem az egyének helyzetéből következő hiány. Ez a jelenség a magyar nyelvközösségben a XX. század második felében vált nagyobb méretűvé Magyarországon kívül.

6. XX. századi összetett társadalmi fejlemény a társadalmi nyilvánosságnak a korábbiakhoz képest radikális szerkezetváltozása. A kisterületi, illetőleg kisközösségi-családias viszonyok (család, kisipar, a helyi önszerveződés különböző formái) szerepe és hatása csökkent, a nagyterületi, illetőleg elsősorban személytelen helyzetekkel jellemezhető viszonyok aránya, szerepe és hatása megnőtt. Az itt említendő meghatározó jelenségek: modernizálódás, urbanizálódás, iparosodás, tömegtájékoztatás, professzionizálódás, informatikai és információs forradalom, globalizáció.

7. A tömegkommunikáció egyre általánosabbá váló hatásának következtében csökkent az írott nyelviség, s nőtt a beszélt nyelviség befolyása, mintaadó szerepe: „a tömegkommunikáció egyre intenzívebbé váló eszközei ... magán a házon belül hoznak létre nyilvánosságot ... amire az újság és a könyvek sohasem voltak képesek” (H. PLESSNERT idézi HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásai*. Bp., 1993. 239). Ezzel párhuzamosan nőtt meg a nyelvhasználat nagyközösségi, illetőleg össztársadalmi, egyszerűsített receptív jellege (rádió, televízió).

8. Magyarországon a magyar köznyelv, kisebbségi körülmények között az államnyelv(i) köznyelv) szinte állandó, illetőleg gyakori jelenléte és elérhetősége a nyelvhasználati mintaadás, illetőleg hatás szempontjából meghatározó jelentőségű. A társadalom tagjainak szóban forgó, korábban példátlan fokú nyelvi befolyásolása a XX. század második felében erősödött föl.

9. A globalizáció, illetőleg a Gutenberg-galaxis utáni korszak kultúra-, életmód-, életszemlélet-váltással és a nyelvi mentalitás módosulásával jár, s ennek szükségszerűen nyelvhasználati következményei is jelentkeznek (a szleng terjedése, az irodalmi nyelv tekintélyének csökkenése, a nyelvjárások térvesztése stb.).

10. A világháló megjelenésével az anyanyelvi nyelvhasználatnak új, tértől független lehetőségei nyílnak meg, amelyekkel az egyén elszigetelt helyzetében (szórványban, nyelvközösségétől nagy távolságban) is bizonyos fokig részesévé válhat az anyanyelven folyó kommunikációnak és naprakész ismeretszerzésnek. Megnövekedtek egyszersmind az idegen nyelveken való információszerzésnek, illetőleg elsősorban az angol hatásának a lehetőségei is.

5. A nyelvi állapot. — A legfontosabb tények:

1. Szétfejlődés indult meg a különböző államokban anyanyelvként beszélt magyar nyelvben. Mert a trianoni békediktátummal szétszakították a Kárpát-medence magyarságát, a magyar nyelvet pedig a széttagolódás útjára, kisebbségi állapotában pedig nyelvi trianonizálódásra kényszerítették. (GÁL SÁNDOR írt nyelvünk „trianonizációjá”-ról, idézi LANSTYÁK in: LANSTYÁK I. — SZABÓMIHÁLY G. szerk., *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony, 2002. 112.) A szétfejlődés (nyelvi elkülönülésként, különfejlődésként, széttagolódásként is emlegeti a szakirodalom) a mai magyar nyelvnek — a lehetséges következményeket tekintve — jelenleg legnagyobb horderejű változási tendenciája. A folyamatra I. már DEME 1970-es megállapítását: „a különféle magyar nemzetiségek magyar nyelve különféle irányokba fejlődik” (Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Pozsony. 40). A szétfejlődés közvetlen nyelvi oka a kisebbségek „mesterséges, azaz hatóságilag

kezdeményezett és támogatott kényszerkétnyelvűség”-e (LANSTYÁK i. m. 85; l. még SZILÁGYI N. SÁNDOR: „a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők [is] befolyásolják”: LANSTYÁK i. m. 200—1 idézi egy még publikálatlan 2002-es előadásból; a szögletes zárójeles betoldás tőlem: K. J.). Az indukált jelenségek elsősorban a szókészletben és a hangtanban (szupraszegmentális szinten is) jelentkeznek (jövevényszavak és -nevek, tükörfordítások, idegen nyelvi főnécek átvétele, a hangsúly, hanglejtés és a szórend módosulása, idegen mintát követő vonzatok stb. megjelenése; példákra l. a vonatkozó kétnyelvűségi, illetőleg dialektológiai és nyelvművelő szakirodalmat).

2. Az előbbivel részint összefüggésben: a funkcionális és strukturális nyelvvesztés különböző fokán álló kétnyelvű beszélők anyanyelvi kompetenciájuk sajnálatos, de természetes hiányai miatt többé-kevésbé korlátozott mértékben tudnak anyanyelvükön kommunikálni, ezért anyanyelvi nyelvhasználatuk pusztán emiatt is hordoz eltéréseket az egynyelvű, illetőleg a többi kétnyelvű anyanyelvtárs nyelvhasználatához képest.

3. A két világháború között, elsősorban Budapest megnövekedett és növekvő hatásának, illetőleg a rádióknak köszönhetően a beszélt köznyelv terjedése felgyorsult, s ennek egyik következményeként ekkor terjedt el a (magyarországi) nyelvjárási beszélők körében tömegesen az ellenszenvező-védekező attitűd (l. KISS J. szerk., *Magyar dialektológia*. Bp., 2001. 219). A XX. század második felében gyorsult föl (elsősorban Magyarországon) a nyelvjárások kiegyenlítődése, köznyelvhez közeledése, regionális sajátosságok visszaszorulása. Az újabb magyar korszakra esik több nyelvjárási hangrendszer típus felbomlása.

4. A földrajzi nevek államnyelvisítésének következtében államnyelvi helynév- és személynév-neologizmusok ezrei váltak idővel a kisebbségivé lett magyarok szókinccsének, később pedig s részben a magyarországi (hivatalos) nyelvhasználatnak is a részévé, s ez mind mennyiségében, mind ütemében példátlan jelenség volt korábban a kárpát-medencei magyarság életében. (Gondoljunk a *Pozsony : Bratislava, Kassa : Kosice [Košice], Párkány : Sturovo [Šturovo]*-féle helynevekre, az „ovázás”-ra és az „apai nevek”-re: *Horvathová Éva, Szabó Béla Tivadaré*).

5. A reformkorban az egységesülő magyar társalgási nyelv a szépirodalom írásbeliségét követte (BÁRCZI, *A magyar nyelv életrajza*. Bp., 1967. 327—8): ez volt — átmenetileg — a „beszélt írott nyelviség” időszaka. Az újabb magyar korban, a XX. század végén a nyelvhasználat új módjaként kezdett terjedni a világhálós (csetelős) és a mobiltelefonos, sms-es írott nyelvi közlésmód, amely viszont nagyrészt már a beszélt nyelviséget követi: ez tehát növekvő mértékben az „írott beszélt nyelviség” kora kezdetének tekinthető. Az irodalmi nyelv és a beszélt köznyelv viszonyában számottevő változás következett be: radikálisan csökkent az előbbi mintaszerepe, társadalmi tekintélye, a beszélt nyelvre gyakorolt hatása, a beszélt nyelviség viszont egyre jobban hatása alá vonja az irodalmi nyelvet is. Csökken a formális stílust kívánó kommunikációs helyzeteknek, nő a közvetlen beszédnek az aránya, egyszersmind csökken az írásbeliségnek a formális és növekszik informális jellege.

6. A szókészlet nemzetköziesedésének (angolosodásának) felgyorsulása, a nagy számú jövevényszó és kifejezés mellett a betűnevek térnyerése, illetőleg idegen betűnevek angol kiejtést követő beszélt nyelvi használata (FBI: *ef-bí-áj*, IBM: *áj-bí-em*, ITT Nokia: *áj-ti-ti* nokia), tehát az írott és az ejtett változatnak a magyarban korábban szokatlanul nagy fokú eltávolodása egymástól.

7. A melléknevesült határozói igenév (*az ablakok zárva*) írott nyelvi használata a reformkor utáni újság- és tudományos nyelvben is jó ideig kedvelt volt, a XX. század

elében viszont már csak kivételesen fordult elő. Az elbeszélő múlt a XX. században szorult ki a beszélt köznyelvi nyelvhasználatból.

6. A bevezetőben fölített kérdésre (felülvizsgálatra szorul-e korszakolási szempontból az újmagyar kor?) az említett tények e g y ü t t e s tanúságtétele alapján „igen” a válasz. Azért „igen”, mert a korszakolás szempontjából lényeges történelmi, társadalmi és nyelvi-nyelvhasználati fejlemények nyomán a magyar nyelvtörténet utolsó kb. nyolcvan esztendeje a mához közeledve egyre nyilvánvalóbb eltéréseket mutat a megelőző, 1772-vel kezdődő nyelvtörténeti korszakkal szemben. Elsősorban a magyar nyelv helyzete szempontjából, másodsorban a megváltozott és változó helyzet nyelvhasználati következményeinek a tekintetében, csak harmadsorban s a legkevésbé az állapotban, a nyelvi rendszerben.

A bevezetőben említett két tényező-együttes közül időben először s hatékonyabban a határok trianoni átrajzolásának a következményei hatottak: a kisebbségi körülmények közé került magyarság körében a folyamatosan terjedő kétnyelvűsödés többnyire észrevétlen hajszalerein indult meg tömegesebb, ha nem is tömeges méretekben a magyar nyelvi szétfejlődés. Ez elsősorban pragmatikai, nem rendszertani szinten mutatkozott és mutatkozik meg (a kommunikációs norma eltérései — például a beszédhelyezethez kötődő nyelvi sztereotípiák, a tegezés-magázás, a köszönés- és megszólításformák eltérései — nagyobbak a magyarországi és a kisebbségi magyar nyelvhasználatban, mint a nyelvi norma eltérései; a magyarországi magyar anyanyelvűek általában több anyanyelvi regisztert birtokolnak és használnak, mint a kisebbségiek). A pragmatikai szempontú összefoglaló megítélésre l.: „érezzük a kisebbségi anyanyelvűek változatos sérülékenységét, alárendelt helyzetét, és bizonytalanoknak, kérdésesnek látjuk a jövőjüket” (PÉNTEK JÁNOS, *Az anyanyelv mítosza és valósága*. Kolozsvár, 1999. 49). Rendszertani téren a szóképzleti (jövényszavak és tükörfordítások) és hangtani (szupraszegmentális) különbségek a legszámosabbak és a legnyilvánvalóbbak, az alak- és mondattani eltérések csekély súlyúak (zömmel idegen nyelvi mintákat követő vonatkölcsönzésekről és szórendi különbségekről van szó, l. például LANSTYÁK i. m. 14), kommunikációs szempontból elhanyagolhatók. (Vö.: „Ezek a különbségek — tudjuk — nagyon csekélyek, s ritkán idéznek elő kommunikációs zavarokat; inkább — hogy úgy mondjam — lélektani szempontból okoznak károkat: pusztá létükkel Trianonra, ill. annak következményére, a magyar nemzet szétdaraboltságára emlékeztetnek”: LANSTYÁK i. m. 14).

A szóban forgó tényekre és megállapításokra vonatkozólag az idézett munkákon kívül l. még: CSERNICKÓ ISTVÁN és VÁRADI TAMÁS szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Bp., 1996.; CSERNICKÓ ISTVÁN, *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Bp., 1988. Uő. szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár [2003.]; GÖNCZ LAJOS, *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Bp.—Újvidék, 1999.; KÁLMÁN BÉLA, *Analitikus és szintetikus fejlődés a magyar nyelvtörténetben*: MNy. 1987: 461—6; KASSAI ILONA szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Bp., 1995.; KONTRA MIKLÓS in: KIEFER FERENC szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Bp., 2003. 301—21; KONTRA MIKLÓS és SALY NOÉMI szerk., *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Bp., 1998.; LANSTYÁK ISTVÁN, *A magyar nyelv Szlovákiában*. Bp.—Pozsony, 2000.; LANSTYÁK ISTVÁN és SZABÓMIHÁLY GIZELLA, *Magyar nyelvhasználat — iskola — kétnyelvűség*. Pozsony, 1997.; PÉNTEK JÁNOS: *Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban*: NyIrK. 1997: 37—49, *Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről*: MNy. 1998: 43—9. Az újabb magyar nyelvi változásokra l. még GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., *Mai magyar nyelvünk*. Bp., 1976.; KONTRA MIKLÓS szerk., *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Bp., 2003.; KOVALOVSKY

MIKLÓS, Nyelvfejlődés — nyelvhelyesség. Bp., 1977.; MINYA KÁROLY, Mai magyar nyelvújítás. Bp., 2003.; SÁNDOR KLÁRA, Mobiltársadalom és nyelvhasználat: valami új vagy újra a régi? In: NYÍRI KRISTÓF szerk., Mobil információs társadalom. MTA Filozófiai Kutatóintézete — Westel. Bp., 83—93; SZATHMÁRI ISTVÁN, Nyelvünk alakulása az utóbbi három évtizedben. MNy. 1975: 274—87, Huszadik századi nyelvünk történetéhez: MNy. 2003: 555—8; RÁCZ ENDRE, A mai magyar nyelv változásai: MNy. 1987: 1—7.

A tudományos-technikai újítások s a révükön terjedő globalizációs jelenségek a század hatvanas éveitől inkább fölerősítették, mint gyengítették a megindult folyamatot, s a globalizációs jelenségek sora hozott s hoz folyamatos változásokat a nyelvhasználatban és a nyelvi mentalitásban is. (A globalizációs folyamatokat a két világháború között Magyarországon elszigeteltsége, befelé fordulása, a 2. világháború után a Nyugattal szembeni politikai-ideológiai elzártsága nagyban fékezte.) A nyelvhasználatot szinkron perspektívából nézve úgy érzékeljük, hogy a múlthoz képest napjainkban gyorsultak föl a nyelvi változások, s azt gondoljuk többnyire, hogy korábban nem volt ennyi s ily gyors változás (ennek viszonylagosságára, illetőleg bizonyos esetekben téves voltára l. POLENZ i. m. 2). Bizonyos, hogy a magyar nyelv esetében szóba sem jönne 1920-at bármiféle korszak- vagy alkorszakhatárnak javasolnunk, ha nem következett volna be az, ami Trianonban bekövetkezett.

Tudjuk, hogy 1920-ban semmi alapvető változás nem történt a magyar nyelvben (tegyük hozzá: 896-ban, 1526-ban és 1772-ben sem), sőt rendszertani értelemben azóta sem. Mégis azt mondjuk, hogy az 1920-as békediktátum olyan új fejezetet nyitott a magyar nyelvközösség életében, amelyben a korábbi koroktól elkülönítő szignifikáns változások indultak és zajlanak a nyelvben (ahogy a honfoglalással, a mohácsi csatavesztéssel és a felvilágosodás honi terjedésével is új — nyelvi következményeket inkább utóbb, mint előbb bőven hozó — fejezet kezdődött). 1920 tehát korszakhatár. Mert idézzük emlékeztünkbe az újmagyar kor legfontosabb jellemző jegyeit: e korszak a nyelvi egységesülés szempontjából kiemelt fontosságú szakasz, a nyelvi egységesülést meghatározó három alapvető tényezővel: 1. Kialakult, megerősödött és elterjedt az írott standard. 2. Megteremtődött a magyar nyelv államnyelvi státusza. 3. Megindult a nyelvjárások kiegyenlítődése (PUSZTAI FERENC i. h.). Ezzel szemben az 1920-as évekkel más tendenciák kezdenek erőre kapni: „egyrészt a területi széttagolódás nyelvi jegyei mutatkoznak a kisebbségi helyzetű magyarság nyelvhasználatában, illetőleg a széttrétegződésé, az elkülönülésé például szaknyelvekben ...; másrészt változóban van a beszélt nyelv és az írott nyelv viszonya: egyre inkább beszélt nyelvi ambíciójú az írott nyelv számos változatában; s harmadrészt közelében van, sőt egyre inkább jelen van az angol mint tudományos és köznyelvi közvetítő nyelv, mint világ-angol. Túlás nélkül mondhatjuk: a nyelvi egységesülés fő tényezői tekintetében változás, fordulat erejű változás tanúi és résztvevői vagyunk” (PUSZTAI i. h.).

Fölvethetnénk, miért nem inkább 1989-et javasoljuk korszakhatárnak, hiszen a társadalomkutatók egy része ma úgy véli, hogy Magyarországon a globalizációs folyamatok indulása és az 1989/1990-es rendszerváltás egybeesett. (L. például HEISZLER: MTud. 2003: 790; vö. még: „Valószínűnek tartható ..., hogy az a tudományos-technikai fordulat, amelynek most éppen résztvevői vagyunk, művelődéstörténeti fordulatá és egyben új nyelvtörténeti korszakhatárrá is válik”: in: KIEFER FERENC szerk., A magyar nyelv kézikönyve. Bp., 2003. 41. Nyelvi szempontból nézve a kérdést PUSZTAI FERENC véleményét osztom: a tendenciává kirajzolódó kép „Nem a rendszerváltás következtében” alakult ki, „de a rendszerváltás óta nyilvánvalóbban érzékelhető”: i. h.) Miért nem az 1989/1990-es rendszerváltást javasoljuk végül is korszakhatárnak? Mert a magyar nyelvközösség és nyelv szempontjából legfontosabb következményű változási folyamatnak, a magyar nyelvközösség számottevő részét érintő divergens nyelvi változásoknak a lehetőségé, egyszersmind kényszere de jure és de facto egyaránt 1920-ban teremtődött meg. Az elkülönülés-

nek eleinte kevés következménye látszott, később kevés szó esett róla, mára viszont a vonatkozó kutatások igazolják PUSZTAI FERENCnek a bevezetőben idézett megállapítását: a nyelvi egységesülés története átalakulóban van. S ez a történet bizony a magyar nyelv 1100 éves Kárpát-medencei történetében először mutatja, hogy az egységesülés mint meghatározó alaptendencia mellett a divergencia folyamatosan s intenzíven érinti a magyar nyelvközösség számottevő hányadának mindennapi nyelvhasználatát.

A történészek egy része „hosszú XIX. század”-nak nevezi az angol ipari forradalommal kezdődő s a francia forradalmon és a felvilágosodáson át az I. világháború kitöréséig, 1914-ig terjedő időszakot (l. pl. MTud. 2003: 1205). Ez majdnem egybeesik az újmagyar kor tőlünk javaslandó (1772—1920) időszakával. Az ok pedig: Európa, s benne (több-kevesebb késéssel) a magyarság sorsát azonos, illetőleg hasonló fő politikai, gazdasági, kulturális folyamatok alakították.

7. Kérdés azonban, van-e elegendő időbeli távlatunk, illetőleg nyelvi bizonyítékunk annak eldöntéséhez, hogy 1920-szal az újmagyar kor új alkorszaka kezdődött, avagy a szóban forgó események lezárták az újmagyar kort és új nyelvtörténeti korról megokolt számolnunk. Bármelyiket fogadjuk is el, a terminológiai bővítés elkerülhetetlen. Ha az előbbi mellett tesszük le a garast, akkor az újmagyar kort két alkorszakra osztva *korai újmagyar* (1772—1920) és *kései újmagyar kor*-ral (1920—) számolunk. (Az elnevezésre vö. *korai ősmagyar*, *kései ősmagyar*, illetőleg *korai ómagyar*, *kései ómagyar*.) Ha pedig az új nyelvtörténeti kor mellett voksolunk, akkor új névvel kell előrukkolnunk. Ez nehezebb feladat, mert az *új* jelző a történeti szemléletű tudományokban a mait, illetőleg az ahhoz kötődőt jelenti, s a jelző egyelőre foglalt. Két megoldás látszik leginkább képviselhetőnek. A *legújabb magyar kor* vagy az *újabb magyar kor* (az utóbbit PUSZTAI FERENC vetette föl spontán ötletként, amikor erről beszélgettünk). Az előbbi szinkrón szempontból nézve pontos, de lezáró jellegű a jövőt tekintve. Az utóbbi az *új : újabb* korrelatív pár jelentésbeli oppozíciójával világosan a múltba utalná, lezárná az *újmagyar kort*, egyszersmind utat nyitna a mostani korszak valamikor bekövetkező lezáródását követő *legújabb magyar kor*-nak. Azt persze végérvényesen csak a jövő dönti el, hogy javaslatunk helyes volt-e vagy sem.

Úgy látom, megokolt, ezért érdemes új korszakkal számolnunk, s célszerű e korszakot az *újabb magyar kor* terminussal illetnünk. Tegyük hozzá: a mindenkori ma nyelvért a *mai magyar nyelv* (ang. *Contemporary Hungarian*, ném. *Gegenwartsungarisch*) terminussal célravezető jelölnünk. Ez nem nyelvtörténeti korszakot, nem is alkorszakot jelöl, csupán a kérdéses kor mindenkori utolsó mintegy 3 évtizednyi időszakát. A szinkronia, a leíró szempontú nyelvi egyidejűség ugyanis kb. három évtizednyi időnek felel meg.

8. Z á r ó m e g j e g y z é s. — Az ELTÉ-n magyar nyelvtörténetet oktató kollégáim közül Hajdú Mihály és Pusztai Ferenc évek óta úgy tanítja a magyar nyelvtörténetet, hogy az újmagyar kort differenciálja (l. HAJDÚ MIHÁLY: *Magyar Névtani Dolgozatok* 100. sz. 5—14. Bp. és PUSZTAI FERENC bevezetésbeli idézetét is). Egy tavalyi előadásában SZILÁGYI N. SÁNDOR érvelt amellett, hogy tekintsük a magyar nyelv történetének az I. világháború utáni szakaszát külön korszaknak (hivatkozások: KONTRA: MTud. 2003: 510; CSERNICSKÓ: *Nyelvünk és kultúránk* 2003/1: 46, 48). Bizonyára nem véletlen, hogy egymástól függetlenül jutottunk ugyanarra a következtetésre (SZILÁGYI N. előadását nem hallottam).

A tanulmány eredeti változatához fűzött hasznos észrevételekért mindenekelőtt PUSZTAI FERENCnek, illetőleg HAJDÚ MIHÁLYnak, JUHÁSZ DEZSŐnek és ZELLIGER ERZSÉBETnek tartozom köszönettel.

On the periodisation of the history of Hungarian

The author argues that it is necessary to adopt a more differentiated view of the periodisation of the history of Hungarian; in particular, with respect to the Modern Hungarian period (1772—). His point of departure is that such new periodisation is made necessary by the political, cultural, scientific and technological changes of the twentieth century, as well as the political and social processes that the community of Hungarians has undergone and that have affected their language, too. The language-policy situation and use of Hungarian in the twentieth century, and the major changes that it exhibits, are scrutinised and it is concluded that certain divergent tendencies of language change emerged or were enhanced, alongside the convergent tendencies that had prevailed beforehand, from the 1920s onwards (beginning with the Trianon Peace Treaty of 4 June 1920 that forced millions of Hungarians into a minority situation, gradually turning them bilinguals as time went by, with the limitations of their Hungarian language use that that situation implies), especially with respect to the language use of minority communities of Hungarians. The author lists the changes that can be detected in the situation, use, and condition of Hungarian in the twentieth century, including the manifold consequences of the information age and globalisation. He observes that the most dramatic changes have occurred in the situation of Hungarian, less drastic ones in language use, and the least radical changes have occurred in the state of the language, the language system. Finally, he proposes that the decades after 1920 should be differentiated from the earlier ones such that the period between 1772 and 1920 be called Modern Hungarian, whereas that from 1920 be referred to as Contemporary Hungarian.

JENŐ KISS